

Због изузетног доприноса српској филолошкој науци, посебно у домену текстологије и историје књижевности, ово критичко издање, које је приредио Томислав Јовановић, проглашено је за издавачки подухват 2024. године на Сајму књига у Београду.

Проф. др Свeтлана Томин
Филозофски факултет Нови Сад
Одсек за српску књижевност и језик
svetlana.tomin@ff.uns.ac.rs

UDC 821.163.1-94.09 Danilo II, srpski arhiepiskop(049.32)

<https://orcid.org/0000-0001-8622-095X>

Примљен: 14. новембра 2024.

Прихваћен: децембра 2024.

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА О КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ ДАНИЛА БАЊСКОГ

(Ксенија Миловановић, *Зачејник косовској кулџи. Књижевно дело Данила Бањског*, Српска књижевна задруга, Посебна издања, Београд 2024, 288 стр.)

Резултате свог рада на докторској дисертацији под називом *Књижевно дело ѱаиријарха Данила II (Бањског) у рукописном наслеђу* Ксенија Миловановић приредила је и пренела у две дњиге које су објављене у размаку од две узастопне године у издању Српске књижевне задруге. Најпре се појавила 2023. године књига као 770. у низу Задругиног 115. кола под називом *Сабрана дела*, у којој су уз обимнији предговор донети преводи свих састава Данила Бањског. Уследила је друга књига 2024. године, названа *Зачејник косовској кулџи*, са поднасловом *Књижевно дело Данила Бањског*. Ова друга књига представља донекле измењену ауторкину докторску дисертацију прилагођену захтевима објављивања. Композиционо, она је подељена на два основна дела. У првом делу налазе се проучавања о аспектима Даниловог књижевног рада са следећим поглављима: Увод, Живот Данила Бањског, Досадашња проучавања књижевног рада Данила Бањског, Рукописно наслеђе, Пролошко житије Светог Симеона, Пролошко житије Светог Саве, Служба Светом краљу Милутину, Пролошко житије Светог краља Милутина, Слово о Светом кнезу Лазару, Одлике Данилове поетике, Језичко-стилске одлике Даниловог стваралаштва, Приређивачка начела, Закључак, Литература, Коришћени речници. Други део књиге испуњен је приређеним српскословенским текстовима свих Данилових дела.

Осим *Слова о Свeтлом кнезу Лазару* остали Данилови састави имају богослужбену намену. Полазећи од такве њихове природе, ауторка се кретала у више праваца у својим проучавањима. Већ у уводу указала је на мотиве и подстицаје којима се Данило руководио састављајући разнородна дела која је посветио Светом Симеону, Светом Сави, краљу Милутину и кнезу Лазару. Сва Данилова дела сачувана су само у преписима, чиме је проучавање изворности писца представљало додатну тешкоћу. Нека од његових дела позната су само по једном препису, а сачувани преписи настајали су у различитим духовним средиштима почев од XIV па до XVII века. Они се данас чувају у рукописним збиркама манастира Свете Троице код Пљеваља и у Хиландару, у Пећкој патријаршији, затим у Музеју Српске православ-

не цркве у Београду у збирци Радослава Грујића, као и у Народној библиотеци „Тирило и Методије” у Софији. Неки од преписа били су познати до новијих времена, али су или заувек нестали, или су изгубљени.

Ауторка је имала пред собом Данилова дела састављена у жанровима синаксарског житија, службе и слова. Праћење хронологије настанка сваког појединачног дела водило је неминовно и ка установљавању развоја самог писца, чиме је запажено да је он изграђивао и богатио свој израз у сваком наредном саставу. Свој стилски врхунац остварио је у *Слову о Свјетом кнезу Лазару*. Повезујући то не само са личним пищевим израстањем, ауторка сматра да је то могло имати везе и са припадањем датом времену у коме је живео кнез Лазар и са величином његове жртве у Косовском боју. Немајући довољно биографских података о писцу, што није неуобичајено када су у питању особе потекле из средњовековне епохе, ауторка је донекле склопила слику о веома бурном и трагичном времену из којег потиче патријарх Данило. Стога је читаво његово дело разматрано у контексту у коме је настајало, чиме је показана сва сложеност и пищев подвиг да се издигне из свог времена и на литераран начин захвати његову дубину и јарка обележја, често насликана поетским особеностима.

Свако Данилово дело појединачно је проучено, чиме се допрло до заједничких књижевнотеоријских поставки његове поетике и установило његово место међу писцима старе српске књижевности. Резултатима проучавања створена је јаснија слика о целокупном Даниловом делу. Изналажењем свог израза Данило се није одвајао од већ постојећих узора које је налазио у делима Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија. На њих се истовремено угледао, али и кретао се ка новим решењима која су га чинила посебним. Кроз његово дело пројева Савин лиризам, Стефанова ученост, Доментијанова удубљеност и Теодосијева наративност. Настало на разноликим основама својих претходника и на личном изграђивању, Данилово дело почива на својеврсној препознатљивости, коју је ауторка настојала да разоткрије и објасни.

Кроз досадашња проучавања Даниловог књижевног рада ауторка је настојала да допре не само до времена у коме је Данило живео уз доношење низа сазнања која су до сада била расута по разним изворима, него и да употпуни и повеже друга виђења његовог књижевног рада. Трагајући за макар и ситним податком и фрагментом, ауторка је допринела да се о Данилу сазна понешто ново. У осврту на знатан број проучавалаца који су се дотицали Данилове личности и његовог времена, спознали су се научни напори у којима се мукотрпно разоткривала прошлост о којој се желело сазнати нешто више упркос недостатку извора и сведочења. Овом књигом та слика донекле је јаснија и Данило у њој изгледа далеко познатије. Ауторка је посветила дужну пажњу сваком проучаваоцу, који потичу још из XIX века па до најновијих времена, и изнела њихове основне резултате. Полазећи од досадашњих истраживања кроз ауторске осврте и свестрану анализу појединачних Данилових дела, показано је колико је овај писац препознат као засебна појава у српском средњовековљу.

Посебан део књиге односи се на сагледавање сваког Даниловог дела кроз сачуване преписе. Дат је опис са основним подацима о сваком рукопису, о томе из ког времена потиче, где се данас налази и у ком његовом делу је исписан сваки састав. Овај уобичајени археографски осврт неопходан је као полазиште за шири увид у физичко стање преписа. Опис сваког рукописа са потпуним навођењем садржине говори о контексту у коме се нашло Данилово дело. Кроз то се сазнаје врста рукописа, жеља наручиоца и практична сврха самог кодекса.

Обележје сва три Данилова пролошка житија да имају на почецима стихове додатно су ауторку определили да им да заслужено место у проучавању. Тако је за

стихове Симеоновог житија речено да је у њима постигнута одређена алитерација. Уочене су паралеле између Симеоновог пролошког житија и Доментијановог и Теодосијевог *Житија Свѣѣѣѣ Саве*. Данило је преузео одговарајућа места из ових житија, притом више користећи Доментијаново дело, уводећи их у своје казивање о Светом Симеону. Писац је поједине делове дословно преносио, а неке парафразирао, што се запажа кроз паралелно навођење у приложеним табелама. За овакво Данилово одређење ауторка је дошла до следећег закључка: „Наведене подударности указују на Данилове стваралачке поступке, који унеколико почивају на трагању за успешним и сликовитим казивањем у књижевној традицији. Ова понирања у књижевну прошлост откривају и образованог писца, који је кадар да на темељу ранијих сагледавања створи нова књижевна дела, издвајајући важне појединости и уклапајући их у форму синаксарског житија.“ Даља анализа овог житија води ка проучавању палеографских, ортографских и језичко-стилских особености. Исти елементи сагледавања доследно се појављују и уз праћење свих других Данилових дела, чиме су се у рукописима изналазиле појединости о изгледу слова, типу писма, писаревим манирима, језичким и стилским вредностима. Таквим приступом проучавања добијена је јаснија представа о одликама појединих преписа, као и увид у Данилов стваралачки процес.

Пролошком житију Свѣѣѣѣ Саве приступило се са додатном пажњом с обзиром на то да је Данило на почетку овог дела увео Силуанове стихове уместо стварања својих. Антологијски Силуанови стихови са препознатљивим алитерацијама очигледно су привукли Данила до те мере да их је прихватио као неодвојиви део свог *Пролошког житија Свѣѣѣѣ Саве*. Уметничка осећајност са лиризмом коју је неговао Свети Сава, пренели су се преко Силуанових стихова у Данилово *Житије* добијајући нове обресе. Нарочито је истакнут нови спој песничког и наративног: „лирски и епски сегмент се дубоко прожимају, комплементарно обликујући лик Светог Саве. Стихови житију дају свечанији тон, најављујући славу и посебност јунака о коме ће се у наставку говорити.“ Данило је у овом житију користио и своје раније написано *Пролошко житије Свѣѣѣѣ Симеона* и из њега преузео поједине делове који се односе на Светог Саву. На исти начин како су средњовековни писци имали однос према Библији и делима својих претходника, тако је поступао и Данило, чиме се у потпуности саглашавао са основама поетике стварања старих писаца.

Служба Свѣѣѣѣ краљу Милуѣѣѣѣ, као једино Данилово песничко дело, сагледана је у књизи са више аспеката како би се откриле њене пре свега поетске стране. Кроз *Службу* је исказана Данилова љубав према светом краљу. Боравећи у манастиру Бањској, који је подигао краљ Милутин и у коме је његово тело најпре почивало, Данило се увелико надахњивао приликом састављања ове службе. Обасут богатом симболиком, Милутинов лик показује сву песникову жељу да свог јунака прослави блиставим тоновима достојним таквог владара. Анализа је показала да су симболи у *Служби* „далеко сликовитији и садржајнији од епитета. Њихово порекло је библијско, с тим што се истичу симболи земљорадње, као исконског људског занимања.“ Истакнута је као значајна појава да су стихире испред канона изразито обележене светлосном симболиком, мада она прожима и остале делове *Службе*. Нарочито обележје ове службе састоји се у Даниловом заједничком слављењу Светог краља Милутина, Светог краља Драгутина и њихове мајке, Свете краљице Јелене. Уочено је такође да се Стефанов лик обликује и кроз поређења са библијским јуначима Јовом, Давидом, Соломоном и Јосифом. Њиховим одликама Данило је обогатио Стефанове особине старозаветном древношћу. Чињеница да је Краљ Милутин подигао или обновио четрдесетак цркава на широким хришћанским просторима нашла је своје место у његовој *Служби*. Данило је вештим поступком попут испле-

теног венца навео низ Милутинових цркава. Незаобилазно је истаћи ауторкино бављење лиризмом у *Служби* уз запажање да се Данило том особином највише препознаје и у *Слову о Свјетом кнезу Лазару*. У даљем осврту на све преписе *Службе* показано је да се у лексици појављује знатан слој грчких речи, као и извесних јеврејских. Оно што посебно чини Данилову сликовитост и живописност језика јесте бројна употреба сложеница. У Даниловом коришћењу глаголских времена преовлађује перфекат, свакако и уз друга глаголска времена. Од посебног значаја јесу облици императива којима се зазивају Свети Стефан, Господ и Богородица. Уочено је такође да се у смењивању микрожанрова у *Служби* донекле мења и разноврсност у стилском погледу.

Текстолошким разматрањем шест преписа и два претходна издања *Службе* пропраћене су бројне појаве које показују знатна међусобна одступања. Сачувана у неколико преписа, *Службу* одликују знатне композиционе разлике са премештањем појединих тропара. Дате промене свакако су настајале у различитим срединама када су стварани нови преписи. Једна од таквих појава условљена је местом настанка два преписа. Пошто је тело краља Милутина временом пренето у Софију, у два преписа његове службе који су исписани у околини Софије дошло је до увођења новог момента у слављењу. У већини преписа стоји да Стефан као пресветла звезда обасја „сву Српску земљу”, а у наведена два преписа додато је „и Бугарску земљу”. Иако је у питању изневеравање Данилове изворности, није необично да се и у другим српским службама временом дограђивало и мењало према датим потребама, што показује колико се тај жанр доживљавао у постепеном и живом настајању којим се светитељу обраћа са новим жаром.

Данило је остварио *Службу* укрштањем два канона, једног посвећеног Светом краљу Милутину и другог, *Молабној канона Богородици*, који је у два преписа замењен *Каноном пресвјетлој Богородици*. Данило је приликом писања *Службе* предвидео акростих најављујући га на почетку канона. Акростих је неједнако сачуван у преписима због каснијих измена. Чини се да се он најбоље очувао у хиландарском препису, што је можда најближе његовом изгледу у Даниловом аутографу. Поред праћења реализације акростиха у сваком препису, дошло се до сазнања да се кроз канон светом краљу Милутину појављује и Данилово име, које он није најавио, што се објашњава његовом скромношћу. Ауторка је у својој анализи показала да сва чтенија у оквиру *Службе* нису увек подједнака у преписима. Иако су предвиђена да се захватају из одређених стихова Премудрости Соломонових, то није увек одговарајуће спроведено. Неки стихови преузети су из делова других глава исте књиге, чиме је установљен још један вид измена које су се одвијале у појединим преписима. Поред тога, истакнута је и таква врста разлика којима је текст у одређеним преписима скраћиван, а у другим прошириван. Обим таквих неслагања иде од појединачних речи, стихова па све до читавих тропара и опширних упутстава за практично одвијање богослужења. Нарочито место у књизи заузима праћење лексичких варијација. За српскословенски језик то је показатељ његове разноликости и богатства, а када је реч о нарушавању Данилове изворности, то је још један знак удаљавања од ње, макар она била и на нивоу стварања лексичких синонима, што је допринело и одговарајућем стилском померању. Виђење ауторке о свеколиким променама сагледаним кроз преписе исказано је следећим закључком: „Наведене разноликости показују колико је ова служба попут неких других понекад доживљавана као жива и незавершена творевина, пре свега у богословском погледу, али такве измене истовремено се тичу и литерарних одређења.“

За *Пролошко житије Свјетог краља Милутина* ауторка је учила да су неки делови *Службе краљу Милутину* уграђени у *Житије*, мада се то може сматрати и обрнутим поступком. Да би се показале такве блискости напоредно су наведена

сва подударна места у оба дела. То су делови који се односе на мотив Јесејеве лозе, на мотиве маслине и уља, на Милутиново подизање цркава у Палестини, у Константинопољу и на подизање манастира Хиландара. Такође су подударни и делови који се тичу Стефанових чудотворних моштију и његовог гроба, као молитве за спас отачаства. Текстолошким сагледавањем преписа установљено је да су у преписима насталим у бугарским крајевима изостали почетни делови *Житија*. Пропраћене су и све врсте разлика међу преписима, чиме је створена представа о њиховом текстолошком стању.

Слово о Светиом кнезу Лазару сагледано је само на основу јединог сачуваног преписа. Да ово дело није сасвим опстало у првобитном облику говори уношење уводних делова у њега из другог слова посвећеног Светом кнезу Лазару које је саставио Непознати Раваничанин. Остаје непознато ко је такву промену начинио, да ли писар и уједно редактор сачуваног преписа, или неки претходник. Ауторка је уочила велике поетске вредности овог Даниловог слова, што је исказано на сликовит и језгровит начин: „Распони Данилових стваралачких способности испољени су у додатном узлету у његовом *Слову о Светиом кнезу Лазару*. Омеђено наративним и реторским токовима, ово дело саткано је од нити које блистају лирским одсјајима. Историјска подлога *Слова* израђа кроз Данилово виђење једног од кључних и судбинских догађаја српске историје, Косовске битке, и Лазаревог страдања у опредељењу за царство небеско. Стилска разиграност којом Данило води своје казивање одаје уметничку истанчаност којом је досегао величину догађаја који се налази у средишту овог дела. Смирени тонови излагања препознају се у свим деловима *Слова*. Чак и када се после низа земаљских слика погибелји наговештавају небеска пребивалишта мученика, међу којима Лазару припада заслужено место, код Данила све тече одмерено и усклађено између земаљских путева и небеског отишја.“

Да је ово слово посебно, не само у Даниловом стваралаштву, него и у оквиру других списа посвећених кнезу Лазару и Косовском боју, говоре многе његове уметничке одлике о којима је проговорено са довољно пажње. Свака композициона целина анализирана је тако што се у њима трагало за Даниловим поетичким одликама. Тиме је показана и складна мозаичност проткана смењивањем наративног и реторског ткива. Данилово дубоко проживљавање и разумевање косовског страдања приметно је у свакој његовој мисли. *Слово* је истовремено позив на мољење за спас народа. Оно поседује снагу којом се окрепљује, а не очајава. У њему се трага за помоћи у којој је кнез Лазар у средишту ишчекивања која долазе из небеских простора. Ауторка је дала своје виђење смисла који се налази у овом слову: „*Словом о Светиом кнезу Лазару* Данило је на уметнички начин дочарао време страдања изазвано надирањем Турака на Српску земљу и посведочио постојаност свог народа да истрпи немерљива искушења.“

Окончавајући анализу сваког од појединачних дела, ауторка је прешла на синтетичко разматрање Даниловог дела у његовој целовитости. Најпре је запажено да је Данило првобитно проналазио ослонац у делима старијих писаца, пре свега Доментијана и Теодосија. Његов приповедачки поступак у пролошким житијима Светог Симеона и Светог Саве одаје казивачку сажетост. Већа сужејна развијеност остварена је у *Синаксарском житију Светиої Сїефана*. Данилово приповедање у овим саставима нема дигресија и ширих епизода, што је условљено и поетиком жанра синаксарског житија. Писац је испољио већу стваралачку самосталност у Милутиновом синаксарском житију и поготово у *Слову о Светиом кнезу Лазару*. Његовој надахнутости у састављању *Службе и Синаксарскої житија Светиої Сїефана* допринео је боравак у манастиру Бањској у коме је краљ Милутин већ деценијама почивао. Ауторка сматра да је успомена на краља Милутина била „веома

жива у народу и посебно негована у његовој гробној задужбини“. Од значаја јесте и запажање да се Данило Бањски није ослањао на *Житије краља Милутина* које је написао архиепископ Данило II. О томе говоре „многе појединости које указују на то да је Данило III самостално обликовао култне списе посвећене бањском краљу, без поређења са претходним извором.“ За ауторку „Највећи допринос српској средњовековној књижевности, али и историографији, Данило је дао кроз *Слово о Светом кнезу Лазару*. Као Лазарев савременик и чест гост на крушевачком двору, Данило је изнео поуздане појединости из кнежевог живота, чија је тачност утврђена након каснијих историографских проучавања. Детаље о Лазаревом пореклу и породици Данило наводи хроничарски прецизно, Косовску битку приказује више у духовној него у ратничкој равни, доносећи утешитељску визију моралне победе праведника. Тада га јасно можемо сагледати не само као писца, већ и као духовног поглавара који жели да охрабри и оснажи свој народ.“ Данило је био учесник преноса Лазаревих моштију из Приштине у Раваницу, што је свакако имало одјека у његовом *Слову*. Он је истовремено „Као изванредан познавалац српскословенског језика и даровит стваралац, остваривао многе необичне спојеве у маниру плетенија словес.“ Као закључни поглед на Данилово дело истакнуто је да се распон његових стваралачких способности „најбоље огледа у *Слову*, у које је на свој начин уплео неколико микрожанрова ради постизања снажних стилских ефеката. Посредством плача, беседе и молитве, књижевни текст је обogaћен новим узлетима стваралачке мисли.“ Данилово дело израста „на темељима библијских, византијских и словенских традицијских елемената“.

У поглављу *Језичко-стилске одлике Даниловог стваралаштва* дат је преглед битних поступака који карактеришу овог писца. Анализом језика Данилових дела сагледан је лексички фонд његовог стваралаштва. Упореджени су лексички слојеви у свим књижевним саставима, чиме се дошло до увида у основни пишчев језички корпус. Поред тога, истакнуте су заједничке стилске одлике на нивоу свих дела. У закључку су предочени главни резултати добијени проучавањем Даниловог књижевног дела. Прему свему изнетом, дошло се до одређенијих и јаснијих погледа на Данилово стваралаштво које до сада није обрађено у толикој мери и целовитости. Пређени истраживачки пут ауторке говори о поузданом аналитичком и синтетичком методолошком поступку којим је добијена представа о значајном писцу српске средњовековне књижевности.

Приводећи свој рад окончању, ауторка је навела приређивачка начела и приложила списак коришћене литературе. Посебну вредност ове књиге представљају приређени текстови свих Данилових дела. Уједначеним едиционим начелима по први пут су Данилови састави окупљени на једном месту, што је посебна врлина читавог приступа проучавању овог писца. Овако приређена Данилова дела први пут појављују се окупљена у књизи *Зачетник косовског култа*. Уз претходну књигу са преводима Данилових дела Ксенија Миловановић остварила је обухватно и темељно проучавање стваралаштва овог важног писца српске средњовековне књижевности.

Др Томислав Јовановић
Универзитетски професор у пензији
tomjovan1@gmail.com

UDC 821.163.41'04.09 Danilo III, srpski patrijarh(049.32)
<https://orcid.org/0009-0004-9621-6806>

Примљен: 10. децембра 2024.
Прихваћен: децембра 2024.